

„Átriumos hosszúház- lakótraktus”: hitelesítő feltárás az aquincumi polgárváros északkeleti részén III.

(Budapest, III. ker., Szentendrei út 139.,
Hrsz.: 19343/8)

A BTM Aquincumi Múzeuma idén is folytatta az aquincumi romterület északkeleti sávjában az ún. XXIX. épület hitelesítő feltárását.

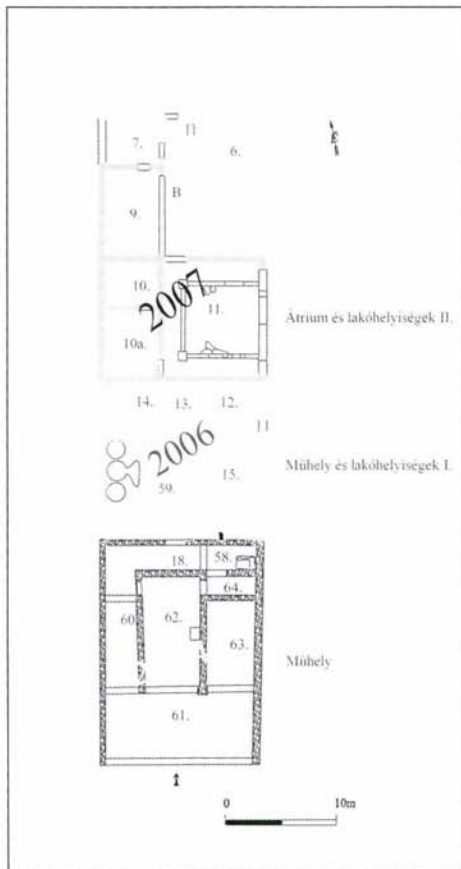
Az NKA támogatásával megvalósuló tervásatásra immár harmadik alkalommal került sor. A feltárás során az előkerült emlékek 2-3. századi periódusát konzerváljuk és bemutathatóvá tesszük, ezzel folytatva a polgárváros keleti részében az 1960-as évek közepe óta kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan zajló romkonzerválási munkákat. A város északkeleti részén folyó feltárást és helyreállítást az teszi különösen fontossá, hogy ezen a területen egyelőre igen kevés a látogatók által bejárható, helyreállított épület. A feltárás során – az NKA támogatásnak köszönhetően – 2004-ben és 2006-ban az épület déli helyiségei kerültek feltárásra és helyreállításra, az idei évben pedig – észak felé haladva – a lakótraktusban (*atrium*, lakószobák) dolgoztunk (legutóbb: LÁNG 2007, 117–128). A korábbi évek munkája során egy olyan hosszúkás alaprajzú épület bontakozott ki, amelynek déli helyiségeiben a Kr. u. 2-3. századtól enyvfőzéssel és feltehetően bőrcserzéssel is foglalkozó műhely és boltok működtek, míg északi részében lakóhelyiségek voltak. Az épületben korábban (a Kr. u. 2. század első felében) valószínűleg fémmegmunkálás

“Strip house with an atrium-residence wing”: authentication excavation in the northeastern part of the Aquincum Civil Town III

(Budapest III, 139 Szentendrei Road,
Lrn: 19343/8)

The Aquincum Museum of the Budapest History Museum continued the authentication excavation of building no. XXIX situated in the northeast zone of the Aquincum ruin area.

This was the third year that the planned excavation could be realized through the financial support of the NKA. The recovered remains from the AD 2nd-3rd century periods will be conserved and prepared for exhibition continuing the ruin conservation work that has been carried out continuously with shorter and longer breaks since the mid-1960s in the eastern part of the Civil Town. The excavation and the reconstruction in the northeast of the town are especially important because there are only a few reconstructed buildings that can be visited in this area. The financial support of the NKA made possible the recovery and reconstruction of the southern rooms of the building in 2004 and 2006. This year work was carried out in the residential wing (*atrium*, living rooms) proceeding to the north (recently: LÁNG 2007, 117–128). As a result of the past years of excavation, a building with an elongated ground plan came to light. A workshop dealing with glue production and probably tanning operated in the AD 2nd-3rd centuries in the southern rooms of the building, while residential rooms oc-

1. kép: A XXIX. épület hitelesítő feltárással eddig kutatott részei
 Fig. 1: The areas of building XXIX that have already been investigated during authentication excavations

folyt. Az idei évben sajnos a tervezettnél kisebb összeget nyert el intézményünk, ezért a pályázatban eredetileg megjelölt 9., 10., 10a., és 11. helyiségek közül csak az utóbbi háromban tudtunk dolgozni, a 9. helyiség később kerül majd feltárára. (1. kép)

A területet korábban Kuzsinszky B. kutatta 1890-91-ben, akkor azonosította az átrium kőlapokkal burkolt, északi és déli oldalain három-három oszlopból és köztük kőhasábokból álló oszlopsorát, a főbejárat 3,6 m hosszú küszöbkövét,

cupied the northern part. Earlier (in the first half of the AD 2nd century), metal was most likely processed in the building. Regrettably, this year's grant was smaller, so out of rooms 9, 10, 10a and 11 marked in the grant competition, only the latter three could be worked on. The excavation of room no. 9 had to be postponed. (Fig. 1)

B. Kuzsinszky investigated the area in 1890-1891. He identified the two rows of columns on the northern and southern sides of the stone-paved atrium, which consisted of three columns each side and stone blocks between them, the 3.6 m long threshold stone of the main entrance and the special entrance opening into the southern part of the room. The *impluvium*, a common component of atriums, was situated in the northeast part of the room where he found fragments of a carved and channeled well rim in the same room. In room no. 10, he documented a heating channel and hypocaust pillars. A marble Minerva bust and a marble portrait of a young man were also found during B. Kuzsinszky's excavations. Their exact provenance inside the building is not known (KUZSINSZKY 1891, 83-139).

The methods used in the previous years were applied during the excavations in 2007 as well. Test trenches were opened in the rooms leaving the original layer sequence intact for future investigations in a few places. Seeping ground water made work difficult this year as well, so that it was necessary to abandon a few of the test trenches. Six major building phases could so far be differentiated because of the very complex walls and layers intersecting each other, matching the results of the 2004 and 2006 investigations. The absolute dating of the individual building phases is

ill. a helyiség déli részére bevezető küllön bejáratot. A helyiség északkeleti részére lokalizálta az *atriumokban* szokásos *impluviumot*, ugyanebben a helyiségben faragott, kannelúrázott kútkáva(?) darabjait találta, ugyanakkor a 10. helyiségben fűtőcsatorna és *hypocaustum*-oszlopokat dokumentált. Szintén Kuzsinszky B. feltárása során került elő egy márvány Minerva büszt és egy – szintén márvány – ifjúképmás. Pontos lelőhelyük az épületen belül egyelőre ismeretlen (KUZSINSZKY 1891, 83–139).

A 2007. évi feltárás során ismét az előző években alkalmazott módszert használtuk: az egyes helyiségekben szondákat nyitottunk, több helyen meghagyva az eredeti rétegsort a későbbi kutatások számára. Munkánkat idén is megnehezítette a feltörő talajvíz, ezért néhány szondában fel is kellett hagynunk a mélyítéssel. Egyelőre hat nagyobb építési periódust sikerült elkülöníteni az igen bonyolult, egymást vágó falak és rétegek miatt – összhangban a 2004. és 2006. évi kutatások eredményeivel. Az épület abszolút kronológiája a kevés keltező értékű leletanyag miatt (elsősorban érem és *terra sigillata*) egyelőre bizonytalan. A stratigráfia alapján az alábbi építési periódusokat különböztethetjük meg.

1. A legkorábbi, a római kori megtelepedés idejére utaló réteget a feltörő talajvíz miatt idén csak geológiai fúrással (Mindszenty A. és csapata, ELTE Alkalmazott és Környezetföldtani Tanszék) sikerült megfogni. Ennek alapján itt is megjelent a sötétszürke agyagos talaj.

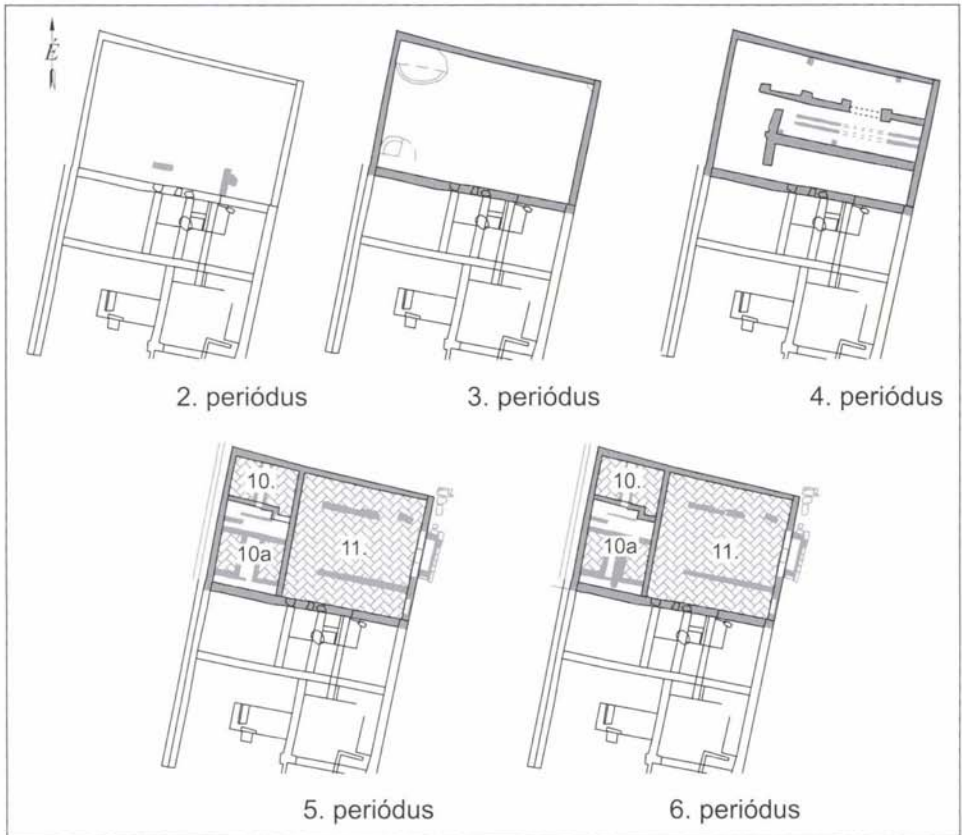
2. Az épületrészben ezt a periódust a későbbi 11. helyiség alatt talált kelet–nyugati irányú, kőfalas, kőlapokkal fedett csatorna részlete képviseli, pontos funkciója ismeretlen. Ebben a mélységben a gyorsan feltörő talajvíz miatt nem lehetett tovább

primarily based on the data from the previous years owing to the few datable finds (especially coins and Samian wares).

1. The layer that came from the time of the earliest Roman settlement only came to light in a geological probe (A. Mindszenty and her team, ELTE Department of Applied and Environmental Geology) because of the seeping ground water. The dark grey clayey soil could be observed in the probe.

2. A segment of an east-west running sewer covered with stone slabs represented this phase under room no. 11. Its exact function is unknown. It was not possible to go deeper because of the seeping ground water. In the east, yet another stone wall laid in clay and a pillar foundation joining it in the east can be linked with this phase. The functions of these phenomena and their connections have not yet been clarified. (Fig. 2/2)

3. The western and the eastern end walls of the building already stood in this phase, while the later rooms, nos. 10, 10a and 11, did not yet exist. (Fig. 2/3) An oven stood in the place of what was to be room no. 10a. It was possible to document its thickly burned red clayey debris and its foundation comprising *tegula* fragments surrounded with stones. The feature, which was probably a baking oven, was built against the already existing southern wall. Another probable baking oven was found in the north under what was to be room no. 10. The opening of the huge round construction that had a diameter of more than 2 m could not be unearthed. It probably extended farther towards the north under the rooms that have not yet been investigated. (Fig. 3) The oven was surrounded with clay bricks laid in a radial pattern. It had a foundation of river

2. kép: Az épületrész periódizációja
 Fig. 2: Periodization of the building segment

dolgozni. Kelet felé még egy, észak–déli irányú, agyagba rakott kőfal és ahhoz kelet felől csatlakozó pilléralap köthető ehhez a periódushoz. A jelenségek funkciója, további kapcsolódásai egyelőre kérdésesek. (2/2. kép)

3. Ebben az időszakban már állnak az épületrész nyugati és keleti zárófalai, ugyanakkor a későbbi 10, 10a. és 11. helyiségek még mindig nem léteztek. (2/3. kép) A 10a. terem helyén ekkor még egy kemence állt, vastagon átégett, vörösgyávos omladékkát, teguladarabokkal kirakott alapozását és kődarabokkal körberakott szélét sikerült dokumentálni. A

pebbles and the red-burnt baking surface had been renewed once. A heap of debris was also found under the northeast corner of what was to be room no. 11 that may belong to another oven built against the northern wall. The distribution of the ovens (at the north and the south main walls) suggests that the area of what was to be rooms nos. 11-10-10a was still an open space (backyard?) outside the workshop area extending farther to the south. The water channel from the previous period also suggests that this was an open space. This phase can be dated to the middle of the AD 2nd century based on former ex-

kemencét a már ekkor is létező déli falhoz illesztették, funkcióját tekintve talán sütőkemence lehetett. Észak felé, az ekkor még szintén nem létező 10. helyiség alatt itt is egy – valószínűleg – sütőkemence került elő. A hatalmas, több mint 2 m átmérőjű kerek konstrukció tűzelőnyílását nem sikerült feltámi, valószínűleg észak felé, a még nem kutatott helyiségek alá nyúlik. (3. kép) Az agyagtégglákkal sugarasan körberakott kemencét nagyméretű folyami kavicsokkal alapozták alá, vörösrre égett platniját egyszer megújították. A későbbi 11. helyiség északkeleti sarka alatt is előkerült egy omladék, amely valószínűleg szintén kemencéhez tartozhatott, ez utóbbi az északi falhoz támaszkodott. A kemencék elhelyezése (északi és déli főfalak mellett) arra utal, hogy ekkor a 11-10-10a. helyiségek helyén még szabad tér lehetett (hátsó udvar?). A korábbi periódus esatornája is nyílt teret valószínűsít. A korszak a korábbi ásatási adatok és ide kapcsolható konstrukciók alapján a Kr. u. 2. század közepére keltezhető.

cavation data and the constructions from this period.

4. In this period, an east-west running stone water channel lined with *tegulae* and covered with stone slabs ran in an east-west direction under what was to be the middle of room no. 11, which carried the waste water in the direction of the street towards the east (Figs. 2/4 and 4). The covering slabs of the water channel were later reused as paving stones in the *atrium*. We could not clarify the function of the water channel (where it carried the water from) since it was demolished by the later western end wall of the building. It probably ran farther towards the west, perhaps until the western wall of the building. An east-west running stone wall laid in mortar ran in the southern zone of the later room (originally it must have also run up to the western end wall of the building). The stone foundations for two wooden posts were found on its northern side. The truncated-cone-shaped foundations probably supported an east-west running post row. No data was

3. kép: Sütőkemence(?) a 10. helyiség alatt
Fig. 3: Baking oven(?) under room no. 10

4. Az épület ezen időszakában a későbbi 11. helyiség alatt, középen, kelet–nyugati irányú, tegulákkal bélelt, kőfalú, kőlapokkal fedett csatorna húzódott, amely kelet felé, az utca irányába vezethette ki a szennyvizet. (2/4., és 4. kép) A csatorna fedlapjait később padlóburkolóként használták az átriumban. A csatorna funkcióját (azaz, hogy honnan vezethette ki a vizet) nem sikerült tisztázni, ugyanis a helyiség későbbi nyugati zárófalával elbontották azt, valószínűleg még haladt nyugat felé, talán az épület nyugati faláig. A későbbi terem déli sávjában kelet–nyugati irányú, habarcsba rakott kőfal húzódott végig (eredetileg valószínűleg ez is kifutott a ház nyugati zárófaláig), melynek északi oldalán két faoszlop kőbázisa került elő. A csonkakúp alakú bázisok kelet–nyugati irányú oszlopsort tarthattak, pontos számukról és funkciójukról nem sikerült adatokat nyerni. Észak felé is előkerült egy széles, kelet–nyugati irányú, habarcsba rakott kőfal, amelyet szabályos közönként 80×80 cm alapterületű négyzetes pillérekkel osztottak meg. A későbbi 11. helyiség északi fala mentén pedig ismét két faoszlop-bázis mutatkozott, helyzetük alapján azonban nem volt szimmetrikus a kiosztás. A két, kelet–nyugati irányú széles fal, ill. a pillérek és faoszlopok kelet–nyugati irányú elrendezése és a középen húzódó szennyvízcsatorna arra utalhat, hogy ebben az időszakban még nyitott terület lehetett itt, talán udvar. Az épület déli részén nyert abszolút adatok alapján ezt a korszakot a Kr. u. 2. század utolsó éveire tehetjük.

5. Ebben a periódusban végezték a legnagyobb mértékű átalakítást az épület-részben. (2/5. kép) Ekkor hozhatták létre a 11. helyiséget a korábbi, feltehetően nyitott tér befedésével. A 11. helyiség hatalmas, több mint 3 m széles bejárati küszöb-

4. kép: Kelet–nyugati irányú, tegulával bélelt, kőfalas csatorna a 11. helyiség alatt

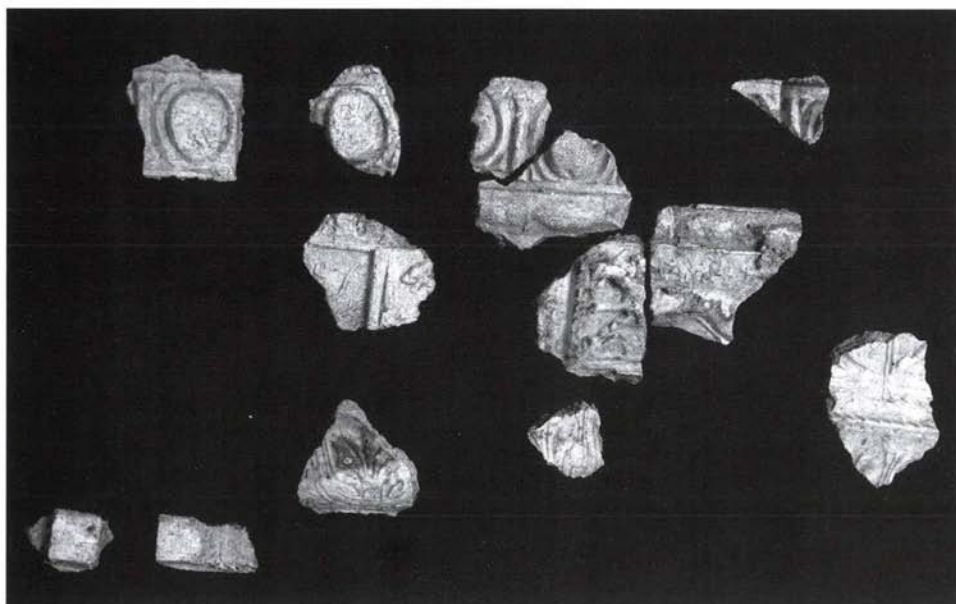
Fig. 4: An east-west running stone water channel lined with tegulae under room no. 11

available concerning their exact number and function. A wide east-west running stone wall laid in mortar was also found in the north. It was segmented by regularly occurring quadrangular pillars measuring 80 cm × 80 cm. Two more foundations for wooden posts were found by the north wall of what was to be room no. 11. They were not, however, distributed symmetrically. The two east-west running wide walls and the east-west arrangement of the pillars and the wooden posts together with the water channel in the middle suggest that it may have still been an open space, perhaps a courtyard. According to the absolute data from the south part of the building, this period can be dated from the last years of the AD 2nd century.

5. The largest scale reconstruction was carried out on the building part in this period. (Fig. 2/5) This was the time that room 11 was established by covering the

köve előtt kisebb előtér lehetett, Hajnóczy Gy. korábbi rekonstrukciója szerint talán *tympanonos* megoldással. A jelenlegi kutatás alkalmával nem került elő építészeti tagozat, vagy egyéb jellegzetes lelet, így a kérdést továbbra sem lehet biztonsággal megválaszolni. A küszöbök alá beépített *tegula* vízkifolyóként szolgált. A helyiségben ebben az időszakban alakítják ki a klasszikus *atriumnak* megfelelő beosztást: a helyiség északi és déli felében 3-4 oszlop tarthatta a mennyezetet, az oszloptalpatatok 1-1 kelet–nyugati irányú falon nyugodtak. A helyiséget nagyméretű kőlapokkal fedték, ezekből csak keveset találtunk eredeti helyükön. A várakozásokkal – és a Kuzsinszky B.-féle feljegyzésekkel – ellentétben nem találtunk *impluvium* nyomát a helyiségben, még a feltáró által említett északkeleti sarokban sem. A terem kőlapos padlója alatti feltöltésben igen nagy mennyiségű állatesontot találtunk (*metapodium*, szarvcsapok), amelyek a ház déli részében működött műhelyéből kerülhettek ide feltöltésként. Az *atriumból* két lakószoba nyílt ebben a korszakban, dél felé az ún. 10a. helyiség, amelynek padlószintje már elpusztult, csak a szoba alatt húzódó bonyolult fűtőcsatorna-rendszer és néhány *hypocaustum*-oszlop lenyomata, ill. töredéke maradt meg, és a padlófűtés terrazzoalapja. A maradványok alapján a helyiségbe nyugat felől érkezett a meleg levegő (*praefurnium* nem került elő), egy széles (kb. 1 m) csatornán keresztül. Jól látszott, hogy a nagy feszításváltság miatt kisebb falszakaszokat és néhány *hypocaustum* oszlopot is beépítettek a fűtőtérbe, hogy megakadályozzák a padló beszakadását. A dél felé, T alakban forduló fűtőcsatorna egészen a szoba déli faláig futott, az itt is elég széles csatornába további oszlopocskák kerültek. A helyiség funkciója min-

former, probably open space. A smaller anteroom must have existed in front of the huge, more than 3 m wide threshold stone of the entrance. According to Gy. Hajnóczy's earlier reconstruction, it perhaps had a tympanum. No architectural element or any characteristic find was recovered during the actual investigations, so this problem cannot clearly be solved. The tegula inserted under the threshold stone served as a water outlet. The classical *atrium* arrangement of the room also dates from this period. Three to four columns supported the ceiling in the north and south parts of the room. The column bases rested on the two east-west running walls. The room was paved with large stone slabs, from which only a few were preserved in a primary position. Despite expectations and B. Kuzsinszky's notes, it was not possible to find any trace of an *impluvium* in the room, not even in the northeast corner mentioned by the archaeologist. The fill under the stone pavement of the room contained a great large number of animal bones (*metapodii*, horn cores), which may have been brought here as a fill material from the workshop that operated in the southern part of the house. Two dwelling rooms opened from the *atrium* in this period. The so-called room no. 10a opened in the south. Its floor level had perished, leaving only the complicated heating channel system with the impressions and the fragments of a few hypocaust pillars and the terrazzo foundation of the floor heating were preserved under the room. Based on the remains, the hot air came into the room from the west (the *praefurnium* has not been found) through a broad (about 1 m) channel. It could clearly be seen that due to the extended distances, small wall sections and a few hypocaust pillars were

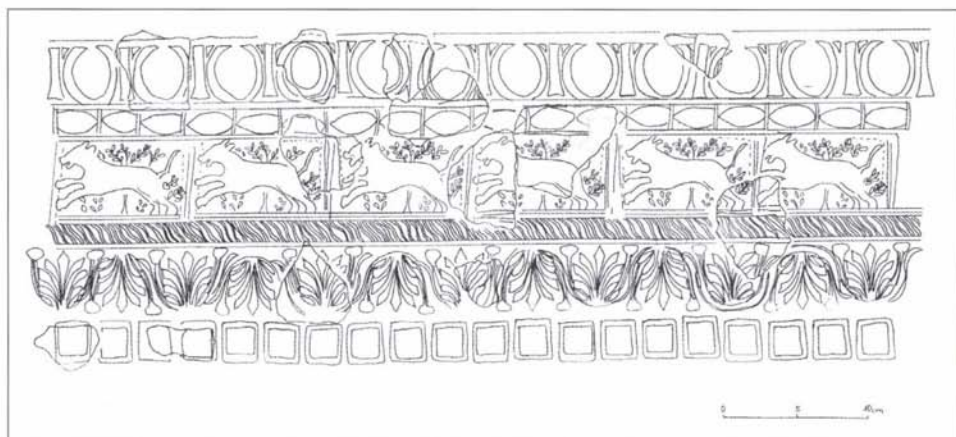

5. kép: Stukkótöredékek a 10. helyiségből
 Fig. 5: Stucco fragments in room no. 10

denképpen lakószoba lehetett, erre utal a padlófűtésen kívül jó néhány freskó- és stukkótöredék is, amelyek a csatornapadlóról kerültek elő. Észak felé a 10a. szobából egy befelé nyíló ajtón át lehetett a 10. helyiségbe jutni. A megmaradt küszöbök jelzi az egykori tényleges padlószintet, amely kb. 55-60 cm-rel lehetett a fűtőtér padlója felett. Az északi helyiségben ismét egy T alakú fűtőcsatorna-rendszert dokumentálhattunk, rossz minőségű, 1 sor kőből rakott falakkal. A fűtőcsatorna betöltésében freskótöredékek és nagyobb, jó állapotú, növényi és állatalakos, ill. tojásléc-mintát utánzó stukkófríz darabjai kerültek elő, amelyek feltehetően a szoba oldalfalait díszítették ebben a korszakban (a töredékek meghatározása és a rekonstrukció Kirchhof A. munkája). (5-6. kép) A ház déli zárófalán talált habaresos lekenés arra utal, hogy csak az alapok voltak kőből

built into the heating area to prevent pavement from collapsing. Towards the south, the heating channel turned in a T-shape and ran until the southern wall of the room. Further small pillars were built into the channel, which was still fairly broad here. This room certainly functioned as a dwelling room: beside the floor heating, numerous stucco and fresco fragments recovered from the floor of the channel attest to this function. Room no. 10 could be approached from room no. 10a through a door in the northern wall, which opened inwards. The preserved threshold stone indicates the former floor level, which could be about 55-60 cm above the floor of the heating space. Another T-shaped heating system was documented in the northern room with poor quality walls built from a single row of stones. The fill of the heating system contained fresco fragments

6. kép: A stukkópárkány rekonstrukciós rajza (Kirchhof A. rajza)
 Fig. 6: Reconstruction drawing of the stucco ledge (A. Kirchhof)

még ebben az időszakban is, a felmenő fal agyagtégelából lehetett. A korszakhoz sorolható rétegekből nem került elő érem, ill. egyéb, „gyors” korhatározásra alkalmas lelet, így egyelőre csak a korábbi évek ásatási eredményeihez viszonyítva határozható meg a periódus kora. Ezek alapján az épület utolsó, még vizsgálható periódusa a Kr. u. 3. század első felére keltezhető.

6. Az épületrész ránk maradt legkésőbbi periódusában csak kisebb változtatásokat hajtott végre a 11., 10a. és 10. helyiségekben. Így pl. a 10a. helyiség széles, észak–déli irányú fűtőcsatornáját leszűkítik, egy részét terrazzóval kenik le. (2/6. kép). Szintén korábbi ásatási adatok alapján a korszak feltehetően a Kr. u. 3. század közepére tehető.

A leírt periodizáció a leletanyag feldolgozása során természetesen még finomodhat, ahogy a folyamatban lévő archaeometriai vizsgálatok (pollenanalízis, archaeozoológiai és geopedológiai kutatások) is árnyalhatják a képet. A leírt építési periódusok közül a legutolsó, már felszínen lévő fázis helyreállítására volt le-

and the well-preserved remains of a larger stucco frieze with floral motives, animal figures and the imitation of an egg-and-tongue pattern. They probably decorated the walls of the room in this period (the identification of the fragments and the reconstruction were carried out by A. Kirchhof). (Figs. 5 and 6) The mortar plastering on the southern end wall of the house suggests that only the foundations were built from stone in this period, while the vertical walls were constructed from adobe. The layers that can be affiliated with this phase did not contain coins or any other finds suitable for “instant” age determination, so the period can only be dated by comparison with the results of excavations in former years. Accordingly, the last building phase that can be studied can be dated from the first half of the 3rd century AD.

6. Only smaller changes were made in rooms 11, 10a and 10 in the last building phase of the preserved building segment. The wide north-south running heating channel of room 10a, for example, was narrowed down and partly plastered with

7. kép: A 10-11.helyiség
a műemléki helyreállítást
követően
Fig. 7: Rooms nos.
10-11 after monument
reconstruction

hetőség. (7. kép) A romkonzerválást követően ismét lézerszkennéssel mértük fel az épületrészt.

T. Láng Orsolya

Irodalom/References:

KUZSINSZKY 1891 – Kuzsinszky B.: Az aquincumi amfiteátrum. Függlékül: két lakóház. Az 1890. és részben 1891-ik papföldi ásatások. *BudRég* 3 (1891) 83–139.
LÁNG 2007 – T. Láng O.: „Átriumos hosszúház – lakótraktus”: hitelesítő feltárás az aquincumi polgárváros északkeleti részén II. („Strip house with an atrium-residence wing”: authentication excavation in the northeastern part of the Aquincum Civil Town II). *Aqfűz* 13 (2007) 117–128.

terrazzo. (Fig. 2/6) Based on the results of earlier excavations, this period can be dated from the middle of the 3rd century AD.

The above periodization will naturally be refined after the analysis of the find material, and the archaeometric analyses (pollen analysis, archaeozoological and geopedological examinations) can also modify the picture. The last of the described building phases, the phase appearing on the surface were it could be reconstructed. (Fig. 7) After the conservation of the ruins, the building segment was surveyed with a laser scanner.

Orsolya T. Láng